

Rzeszów, dnia 7 listopada 2025 r.

dr Rafał Łukasiewicz

Opinia pt.

„Prawo dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej w przypadku dawstwa innego niż partnerskie oraz dawstwa zarodka – postulaty *de lege ferenda*”

1. Wstęp

Prawo polskie dopuszcza możliwość stosowania procedur medycznie wspomaganej prokreacji. Procedury te można podzielić na homologiczne oraz heterologiczne. W odniesieniu do pierwszych z nich ustawodawca posługuje się terminem dawstwa partnerskiego i definiuje jako „przekazanie komórek rozrodczych przez dawcę - mężczyznę w celu zastosowania ich w procedurze medycznie wspomaganej prokreacji u biorczynie pozostającej z dawcą w związku małżeńskim albo we wspólnym pożyciu potwierdzonym zgodnym oświadczeniem dawcy i biorczynie; w dawstwie partnerskim stosowane są komórki rozrodcze biorczynie” (art. 2 ust. 1 pkt 8 ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności, t.j. z dnia 13 lutego 2020 r., Dz.U. z 2020 r. poz. 442, dalej u.l.n.). Metodami heterologicznymi są natomiast, przyjmując terminologię ustawy, dawstwo inne niż partnerskie oraz dawstwo zarodka. Dawstwo inne niż partnerskie nie zostało zdefiniowane w ustawie o leczeniu niepłodności, choć uzasadnienie projektu ustawy wyjaśnia, że ma miejsce „w sytuacjach, w których co najmniej jedna z komórek rozrodczych pochodzi od anonimowego dawcy” (uzasadnienie rządowego projektu ustawy o leczeniu niepłodności, Druk nr 3245). Dawstwo zarodka to zaś, zgodnie z definicją ustawową „przekazanie zarodka w celu zastosowania go w procedurze medycznie wspomaganej prokreacji u biorczynie, która nie jest dawcą żeńskich komórek rozrodczych i nie pozostaje w związku małżeńskim albo we wspólnym pożyciu z dawcą męskich komórek rozrodczych, z których zarodek ten powstał” (art. 2 ust. 1 pkt 9 u.l.n.). Dawstwo inne niż partnerskie oraz dawstwo zarodka bywają określane pojęciem „dawstwa heterologicznego”. Choć można mieć pewne wątpliwości co do prawidłowości takiego sformułowania (Krawczak 2021, s. 5-6), w toku dalszych rozważań będzie ono stosowane dla zachowania zwięzłości prezentacji.

Stosowanie procedur dawstwa heterologicznego rodzi problem statusu dawcy komórek rozrodczych oraz dawców zarodka z perspektywy prawa dziecka do poznania swojej

tożsamości genetycznej. Prawo polskie przyjmuje w tym zakresie zasadę anonimowości dawcy (art. 30 ust. 1 pkt 1 u.l.n., art. 36 ust. 1 pkt 1 u.l.n.). Oznacza to, że para uczestnicząca w procedurach medycznie wspomaganej prokreacji nie wie kim jest dawca, a dawca nie wie kim jest ta para. Ustawodawca umożliwia osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego dostęp do bardzo wąskiego zakresu informacji o dawcy. Zgodnie z art. 38 ust. 2 u.l.n. „Osoba urodzona w wyniku procedury medycznie wspomaganej prokreacji, w wyniku dawstwa innego niż partnerskie komórek rozrodczych lub dawstwa zarodka, ma prawo zapoznać się z informacjami dotyczącymi dawcy wymienionymi w art. 37 ust. 2 pkt 2 i 3 po osiągnięciu pełnoletności.” Informacjami tymi są wobec tego: „rok i miejsce urodzenia dawcy komórek rozrodczych lub dawców zarodka” (art. 37 ust. 2 pkt 2 u.l.n.) oraz „informacje na temat stanu zdrowia dawcy komórek rozrodczych lub dawców zarodka: wyniki badań lekarskich i laboratoryjnych, którym poddany był kandydat na dawcę przed pobraniem komórek rozrodczych lub kandydaci na dawców zarodka przed utworzeniem zarodka” (art. 37 ust. 2 pkt 3 u.l.n.). Osoba urodzona w wyniku dawstwa heterologicznego nie ma wobec tego prawa do poznania danych identyfikujących dawcę, takich jak jego imię i nazwisko.

Celem niniejszej Opinii jest przedstawienie wniosków *de lege ferenda* w zakresie odejścia od zasady anonimowości dawców w prawie polskim. Prezentacja konkretnych propozycji musi zostać poprzedzona opisem kontekstu zmian, tj. racji przemawiających za koniecznością nowelizacji, pewnych argumentów stojących za potrzebą wyważenia potencjalnie sprzecznych interesów, jak również perspektywy międzynarodowej, w tym modeli ustawowych przyjętych w innych ustawodawstwach.

2. Kontekst proponowanych zmian

Postulaty odejścia od zasady anonimowości dawców nie są zjawiskiem nowym, a pogląd o konieczności zapewnienia dziecku urodzonemu w wyniku dawstwa heterologicznego prawa do poznania tożsamości dawcy znajduje swoje silne oparcie zarówno w literaturze polskiej (m.in. Stecki w: Stecki, Winiarz, Gajda 1990, s. 64-74; Zielonacki 1993; Szałajko 2014; Haberko 2019, Łukasiewicz 2023), jak i zagranicznej (m.in. Cahn 2012; Allan 2017), choć nie można także zignorować pojawiających się nawet współcześnie głosów za anonimowością dawców (m.in. Cohen 2012; Pennings 2021, s. 165-166). Za odejściem od zasady anonimowości przemawia wiele argumentów odnoszących się do aspektów psychologicznych, tożsamościowych i medycznych. W szczególności dla ochrony zdrowia osoby urodzonej w ten sposób kluczowe znaczenie może mieć dostęp do aktualnych danych medycznych. Anonimowość może także prowadzić do przypadków przypadkowego kazirodztwa. Można

także przyjąć, że uzasadnieniem samym w sobie jest to, że każdy ma prawo znać swoje pochodzenie genetyczne, niezależnie od wynikających z tego korzyści (szerzej m.in. Blauwhoff 2009, s. 15-26). Przeciwno odejściu od anonimowości dawców może zaś przemawiać ryzyko zmniejszenia liczby osób, które zgodzą się zostać dawcami na takich warunkach. Porównując sytuację prawną osób urodzonych w wyniku dawstwa heterologicznego oraz osób przysposobionych w zakresie prawa do poznania tożsamości genetycznej widoczna jest daleko idąca nierównowaga pozycji tych podmiotów, gdyż osoby adoptowane, nawet w razie sporządzenia nowego aktu urodzenia, mają, po osiągnięciu pełnoletności, prawo poznać dane identyfikujące ich rodziców (art. 73 ust. 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego, t.j. z dnia 24 marca 2025 r., Dz.U. z 2025 r. poz. 594 ze zm., dalej: p.a.s.c.). Niezależnie od powyższych argumentów, wypada podkreślić, że współcześnie nie jest możliwe zagwarantowanie dawcy anonimowości, nawet wówczas gdy dany system prawny ją aprobuje (European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE) Working Group on Reproductive Donation (2022)). W szczególności, upowszechnienie się tzw. *direct-to-consumer genetic testing* (DTCGT) sprawiło, że dawstwo nawet formalnie anonimowe, w praktyce nie wiąże się z gwarancją anonimowości dawcy (m.in. Harper, Kennett, Reisel 2016; Obrochta 2023). Wskazać trzeba przypadki, w których osoby urodzone w wyniku dawstwa heterologicznego poznały tożsamość dawcy, pomimo że był on anonimowy i nie korzystał z DTCGT, ale na podstawie uzyskanych informacji o wspólnych krewnych oraz posłużenia się udostępnionymi uprzednio danymi nieidentyfikującymi dawcę udało się ustalić kim on jest (m.in. Motluk 2005; Lehmann-Haupt 2010).

Spoglądając na problematykę prawa dziecka urodzonego w wyniku dawstwa heterologicznego do poznania swojej tożsamości genetycznej trudno przyjąć, że w ujęciu międzynarodowym wykształcił się w tym względzie powszechnie przyjęty standard regulacji. Z jednej strony można doszukiwać się ochrony takiego prawa w art. 7 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka (Dz.U. 1991 nr 120 poz. 526, dalej: KPD), czy w art. 8 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284, dalej: EKPC), ale bliższe przyjrzenie się tym regulacjom nie daje klarownej odpowiedzi, czy rzeczywiście tak jest. Zgodnie z art. 7 ust. 1 KPD „Niezwłocznie po urodzeniu dziecka zostanie sporządzony jego akt urodzenia, a dziecko od momentu urodzenia będzie miało prawo do otrzymania imienia, uzyskania obywatelstwa oraz, jeśli to możliwe, prawo do poznania swoich rodziców i pozostawania pod ich opieką.” Zwrot „jeśli to możliwe” można interpretować na różne sposoby, w szczególności jako odwołanie się do sytuacji, gdy poznanie

rodziców nie jest możliwe z przyczyn obiektywnych (np. gdy ojciec jest nieznanym z tożsamości gwałcicielem), jak również w ten sposób, że ustawodawca sam może wprowadzać pewne ograniczenia tego prawa (np. instytucja anonimowych porodów, czy właśnie anonimowości dawców). Zgodnie z art. 8 ust. 1 EKPC „każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji”. W wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 września 2023 r. *Gauvin-Fournis i Silliau przeciwko Francji* (skargi nr 21424/16 i nr 45728/17) rozstrzygano stan faktyczny, w którym władze krajowe odmówiły zgody na uzyskanie informacji o tożsamości dawców lub danych ich nieidentyfikujących osobom urodzonym odpowiednio w 1980 r. i 1989 r. w wyniku medycznie wspomaganej prokreacji z udziałem dawcy. W międzyczasie toczącej się sprawy, prawo francuskie zostało znowelizowane i od 1 września 2022 r. dawstwo zostało uzależnione od wyraźnej zgody dawców na przechowywanie ich danych identyfikujących i nieidentyfikujących, które mają być ujawniane osobom urodzonym w wyniku dawstwa heterologicznego na ich wniosek. W sytuacji osób poczętych z gamet pobranych przed tą datą, mogą one uzyskać dane dawców za ich zgodą. Trybunał stwierdził, że nie doszło do naruszenia artykułu 8 EKPC (głosami cztery do trzech). W sposób jednoznaczny na pożądaný model w zakresie ujawnienia tożsamości dawcy osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego wskazano w Rekomendacji 2156 (2019) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy „Anonymous donation of sperm and oocytes: balancing the rights of parents, donors and children” (dalej: Rekomendacja 2156 (2019)), w której uznając m.in., że należy uchylić anonimowość w przypadku wszystkich przyszłych dawstw gamet (punkt 7.1.) oraz, że anonimowość dawców gamet nie powinna być uchylana z mocą wsteczną, jeżeli została obiecana w momencie dawstwa, z wyjątkiem przyczyn medycznych lub gdy dawca wyraził zgodę na uchylenie anonimowości (punkt 7.4.). Treść powyższego wyroku ETPC oraz Rekomendacji 2156 (2019) może prowadzić do konkluzji, że zaczyna kształtować się pewien pożądaný standard regulacji w zakresie dostępu do danych dotyczących dawcy przez osobę urodzoną w wyniku dawstwa heterologicznego, który można ująć w krótkiej formule: odejście od anonimowości względem przyszłych dawców oraz utrzymanie anonimowości dawców dotychczasowych z zastrzeżeniem ujawnienia ich tożsamości, gdy wyrażą na to zgodę. Nie jest on jednak powszechnie obowiązujący w większości państw dopuszczających dawstwo heterologiczne.

Zasada anonimowości dawców była początkowo niemalże immanentną cechą stosowania metod heterologicznych. Od połowy lat osiemdziesiątych zaczęły zachodzić powolne zmiany

w zakresie odejścia od niej na rzecz prawa osób urodzonych w wyniku dawstwa heterologicznego do poznania tożsamości dawców (jako pierwsza: Szwecja w roku 1984). Problem jest jednak znacznie bardziej złożony, a systemy prawne różnią się pod wieloma względami. European Society of Human Reproduction and Embryology w swoim opracowaniu proponuje podział modeli dawstwa na bezwzględną anonimowość (*strict anonymity*), anonimowość tylko dla biorców, ale nie dla dzieci po osiągnięciu pełnoletności (*anonymity just for the recipients, not for children when reaching legal adulthood age*), system mieszany (*a mixed system*) oraz bezwzględną nieanonimowość (*strict non-anonymity*), wskazując równocześnie na pewne specyficzne cechy niektórych krajowych regulacji (szerzej: The European IVF-Monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology, ESHRE, 2024 oraz Supplementary Table S11). Stosowana w tym obszarze siatka pojęciowa jest jednak bardzo zróżnicowana. Jako alternatywę dla dawców anonimowych (*anonymous donors*) można wskazać dawców identyfikowalnych (*identifiable donors*) oraz dawców znanych (*known donors*) (ESHRE Task Force on Ethics and Law 2002). Dawca identyfikowalny, choć jest anonimowy dla biorców, to godzi się, aby dziecko w przyszłości poznało jego tożsamość (imię i nazwisko). Dawca znany, jest natomiast osobą, której tożsamość jest od początku jawna dla biorców. Poszczególne systemy prawne w rozmaity sposób regulują dopuszczalność ww. kategorii dawców.

Anonimowość dawców wciąż obowiązuje w wielu państwach. Można jednak wskazać na systemy prawne, w których dawca wyrażając zgodę na dawstwo zarazem zgadza się na to, aby mieć status dawcy identyfikowalnego (np. Szwecja, Zjednoczone Królestwo). Można również wskazać przykłady państw, które zdecydowały się na pośrednie rozwiązanie, zwane dwusieczkowym (*double track*), które przewiduje możliwość wyboru przez dawcę, czy chce być anonimowy, czy identyfikowalny, a co za tym idzie również umożliwienie biorcom wyboru modelu, który bardziej im odpowiada. System taki przyjmuje m.in. Dania. Znakomitym przykładem, mającym znaczenie ze względu na międzynarodową skalę działalności, jest duński bank komórek rozrodczych CRYOS, który umożliwia wybór między dwoma rodzajami dawstwa: *Non-ID Release (anonymous)* oraz *ID Release (non-anonymous)*. W pierwszym przypadku, zarówno biorcy, jak i dziecko nie uzyskują więcej informacji o dawcy niż te, które zostały ujawnione w jego profilu (dane nieidentyfikujące), co oznacza, że tożsamość dawcy nie zostanie nigdy ujawniona ani biorcom, ani dziecku urodzonemu w wyniku dawstwa. W drugim przypadku, dziecko urodzone w wyniku dawstwa będzie miało możliwość uzyskania danych identyfikujących dawcę po ukończeniu 18. roku życia. Oprócz tego, niektóre systemy prawne

dopuszczają możliwość zastosowania komórek rozrodczych od dawcy znanego biorcom (*known donor*) (np. Belgia, Zjednoczone Królestwo).

W większości systemów prawnych odejście od zasady anonimowości dawców nie ma jednak charakteru absolutnego, gdyż dotyczy zasadniczo tylko tych dawców, którzy oddali do dawstwa swoje komórki rozrodcze i zarodki po zmianie prawa. W odniesieniu do pozostałych dawców ich tożsamość może być ujawniona osobie urodzonej w wyniku dawstwa pod warunkiem uzyskania zgody dawcy (np. Zjednoczone Królestwo, Francja). Do wyjątków w skali międzynarodowej należy zaliczyć te systemy prawne, które zniosły anonimowość dawców niezależnie od tego, kiedy do dawstwa doszło, a więc również z mocą wsteczną (Stany Wiktoria oraz Południowa Australia w Australii). Powyższe uwagi prawnoporównawcze muszą prowokować dyskusję na temat zakresu zmian dotyczących anonimowości dawców. Za odejściem od anonimowości przemawia wiele argumentów, ale w znakomitej większości systemów prawnych nie wszystkie osoby urodzone w wyniku dawstwa heterologicznego mają prawo do poznania tożsamości dawcy, a ustawodawcy starają się zachować pewną równowagę między potencjalnie kolizyjnymi interesami dawców i tych osób.

3. Wnioski *de lege ferenda*

3.1. Dawcy identyfikowalni zamiast dawców anonimowych

Opowiedzieć należy się za zniesieniem anonimowości względem wszystkich przyszłych dawców komórek rozrodczych i zarodków. Przyjęcie modelu dwusieczkowego koncentruje się na preferencjach dawców i biorców, prowadząc jednocześnie do zróżnicowania pozycji dzieci urodzonych w wyniku dawstwa heterologicznego w zakresie informacji o danych identyfikujących dawcę. Wynika ono także z obawy, że przy pełnym przejściu na model dawców identyfikowalnych braknie osób, które zgodzą się na równoczesne zostanie dawcą i ujawnienie osobie urodzonej w wyniku dawstwa swoich danych identyfikujących. Wykluczenie dawstwa od anonimowych dawców i dopuszczenie dawców identyfikowalnych jest jednak trafne. Pozwala ono na uwzględnienie interesów zarówno dzieci (prawo do poznania tożsamości genetycznej), jak i dawców (od początku godzą się na ujawnienie swojej tożsamości, więc brak tu działania sprzecznego z ich wolą). Badania z innych państw, w których przyjęto taki model pokazują, że długofalowo niekoniecznie dochodzi do zmniejszenia liczby dawców (np. Daniels, Lalos, 1995). Nie można jednak wykluczyć, że takie zjawisko wystąpiłoby, choćby przejściowo w Polsce, jak również, że dawcy oraz biorcy, którym zależy na anonimowości korzystaliby z usług zagranicznych klinik. Zaznaczyć wypada,

że Rekomendacja 2156 (2019) oprócz tego, że zakłada zniesienie anonimowości w przypadku wszystkich przyszłych dawstw gamet oraz zakaz wykorzystania anonimowo oddanych nasienia i oocytów (punkt 7.1.), to również przyjmuje, że dziecko powinno mieć możliwość kontaktu z dawcą, a także z ewentualnym przyrodnym rodzeństwem, po ukończeniu 16. lub 18. roku życia po spełnieniu określonych warunków (punkt 7.2.). Nie można bowiem lekceważyć, że dla osób urodzonych w wyniku dawstwa istotne może być nie tylko uzyskanie informacji o swoim genetycznym rodzicu, ale także dalszych krewnych, w tym rodzeństwie.

Przyjęcie, że dawca powinien być identyfikowalny wymaga jednak uwzględnienia również specyfiki prawa polskiego, oraz zasygnalizowania niezwykle istotnego problemu, jakim jest dawstwo zarodków z mocy ustawy. Zgodnie z prawem polskim dawcami zarodka nie zawsze są osoby, które wyraziły na to zgodę, co bywa określane jako „przymusowe *dawstwo zarodków*” i jest niejednokrotnie krytykowane (Boratyńska, Różyńska 2019, s. 404-406, Łukasiewicz 2023, s. 84-85). Konstrukcja ta sprzeczna jest podstawowym założeniem dawstwa, tj. jego dobrowolnością (patrz: punkt 7.5 Rekomendacji 2156 (2019)). Zgodnie z art. 21 ust. 3 u.l.n. „Zarodki powstałe z komórek rozrodczych pobranych w celu dawstwa partnerskiego albo dawstwa innego niż partnerskie w przypadku: 1) upływu określonego w umowie terminu na przechowywanie zarodków, nie dłuższego jednak niż 20 lat, licząc od dnia, w którym zarodki zostały przekazane do banku komórek rozrodczych i zarodków w celu ich przechowywania, albo 2) śmierci obojga dawców zarodka albo, jeżeli zarodek został utworzony w wyniku dawstwa innego niż partnerskie - śmierci biorczyni i jej męża lub osoby pozostającej z nią we wspólnym pożyciu - są przekazywane do dawstwa zarodka”. Należy wobec tego zasygnalizować, że odejście od modelu dawstwa anonimowego mogłoby także wpływać na status tych dawców, którzy wcale nie godzili się na przekazanie ich zarodków do dawstwa. Aby zostać dawcą identyfikowalnym należy przecież wyrazić zgodę nie tylko na samo dawstwo, ale także na ujawnienie swojej tożsamości osobie urodzonej w wyniku dawstwa. W przypadku dawstwa zarodków z mocy ustawy, dawcy nie godzą się na dawstwo, jak również nie godzą się na ujawnienie swojej tożsamości. Skoro ustawodawca wprowadził możliwość przekazania zarodków, pomimo braku wyraźnej zgody osób, od których on pochodzi, to przy aktualnym stanie prawnym, wydaje się, że wymóg ich zgody na ujawnienie tożsamości byłby, przy przyjęciu ogólnej zasady odejścia od anonimowości, warty rozważenia. Byłoby to wynikiem przyjęcia rozwiązania, zgodnie z którym dawcy, którzy oddawali komórki rozrodcze i zarodki pod rządami zasady anonimowości nie stają się z mocy prawa dawcami identyfikowalnymi,

gdyż nie zgodzili się na ujawnienie swojej tożsamości. Dawcy zarodków z mocy ustawy nie godzili się zaś ani na samo dawstwo, ani na ujawnienie swojej tożsamości.

3.2. Dawcy znani obok dawców identyfikowalnych

Dyskusja na temat prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej zwykle koncentruje się na odejściu od anonimowości dawcy w kierunku jego identyfikowalności. Równolegle do tego zagadnienia rozważyć wypada problem zasadności wprowadzenia do polskiego prawa również dawstwa od znanego biorcom dawcy. Można wskazać na systemy prawne, w których konstrukcja ta występuje obok dawstwa anonimowego (np. Belgia), obok dawstwa identyfikowalnego (np. Zjednoczone Królestwo), jak i obok dawstwa anonimowego i identyfikowalnego (np. Dania). Wprowadzenie takiego rozwiązania również wydaje się służyć prawu dziecka do poznania jego tożsamości genetycznej.

Dawstwo od znanego dawcy występuje w dość zróżnicowanych sytuacjach. Do zakresu tego pojęcia należy zaliczyć m.in. dawstwo wewnątrzrodzinne, np. dawstwo komórki jajowej między siostrami, jak i dawstwo od dawcy znalezione go za pośrednictwem Internetu, w tym w szczególności tzw. *connection websites* (np. www.prideangel.com). Tym, co wyróżnia dawstwo od znanego dawcy od innych rodzajów dawstwa jest okoliczność, że dawcy i biorcy znają swoją tożsamość od początku.

W przypadku dawstwa wewnątrzrodzinnego wiedza biorców o dawcy jest szeroka, co może mieć wpływ na szereg interesów osoby urodzonej w ten sposób, w tym przede wszystkim z zakresu ochrony jej zdrowia. Wewnątrzrodzinna medycznie wspomagana prokreacja (*Intrafamilial medically assisted reproduction*) może wiązać się z pewnymi potencjalnymi zagrożeniami, w tym presją (emocjonalną, materialną), która może ciążyć na dawcy, czy relacji między członkami rodziny (m.in. Vayena, Golombok 2012), chociaż można wskazać na badania pokazujące pozytywne doświadczenia dawców i biorców w takich przypadkach (m.in. Jadvá, et al. 2011). European Society of Human Reproduction and Embryology uznaje te praktyki za moralnie akceptowalne w pewnych sytuacjach i pod pewnymi warunkami (ESHRE Task Force on Ethics and Law 2011). Spoglądając na ww. procedury z perspektywy prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej, można przyjąć, że nawet jeżeli nie wie ono o okolicznościach swojego poczęcia, to dysponuje prawdziwymi informacjami na temat szerzej ujętego pochodzenia, np. nie wie, że matką genetyczną jest jego ciotka, ale ma prawdziwe informacje na temat tożsamości dziadków genetycznych (Łukasiewicz 2018, s. 50).

Pewną specyfikę mają także inne przypadki dawstwa od znanego dawcy. Badania zagraniczne pokazują, że korzystanie z serwisów internetowych umożliwiających znalezienie dawcy poza bankami komórek rozrodczych może być motywowane, m.in. możliwością kontaktu i poznania dawcy przez biorców (m.in. Jadva et al. 2018, s. 116). Również dla dawców możliwość uzyskania informacji na czyją rzecz przekazują swoje komórki rozrodcze jest istotna (m.in. Woestenburg, Winter, Janssens 2016, s. 426). Zarówno fakt, że biorcy znają dawcę, jak i okoliczność, że czasami kontakt jest utrzymywany po urodzeniu dziecka mogą sprzyjać lepszej realizacji prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej. Dopuszczenie dawstwa od znanego dawcy pozwoliłoby na wyższy stopień kontroli także w sytuacjach, w których dobór dawców i biorców następuje poza standardową procedurą. Brak możliwości skorzystania z procedury medycznie wspomaganej prokreacji w sytuacjach, gdy dawca został przez biorców znaleziony samodzielnie wiąże się z licznymi niebezpieczeństwami, m.in. inseminacją domową i brakiem właściwego przebadania dawcy, czy większym prawdopodobieństwem seryjnego dawstwa nasienia, którego skala może być większa za sprawą nieformalnego dawstwa (zob. m.in. głośny film dokumentalny *The Man with 1000 Kids*, pol. *Mężczyzna z 1000 dzieci*, Netflix 2024).

Dawstwo od znanego dawcy może mieć też znaczenie w kontekście dawstwa zarodka, które również cechuje się pewną specyfiką. W odniesieniu do dawstwa zarodków dostrzega się pewne analogie z instytucją przysposobienia (m.in. Haberko 2014). Podkreślić wypada, że na świecie coraz powszechniejszy jest model adopcji otwartych, co oznacza, m.in. że rodzice biologiczni mają wpływ na wybór rodziców adopcyjnych oraz często utrzymują pewne formy kontaktów po dokonanej adopcji. Analogiczne rozwiązanie bywa w praktyce stosowane także w odniesieniu do dawstwa zarodków. Dla wielu osób przekazanie zarodka innej parze jest traktowane jako oddanie tej parze swojego dziecka, co wiąże się z potrzebą wpływu na to, kto „adoptuje” ich zarodek. Za granicą można wskazać nawet na przykłady podmiotów, które pośredniczą w zapoznaniu się potencjalnych dawców i biorców zarodka, którzy mogą wymieniać między sobą informację oraz utrzymywać kontakty (*Snowflakes® Embryo Adoption Program*, szerzej: m.in. Frith, Blyth, Lui 2017). Powyższy model polegający na otwartości relacji może sprzyjać również prawu dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej.

Z powyższych przyczyn warto byłoby rozważyć także zasadność dopuszczenia dawstwa od znanego dawcy w polskim porządku prawnym. Zasygnalizować wypada, że w praktyce było ono stosowane przed wejściem w życie ustawy o leczeniu niepłodności (Krawczak, Damska

2015, s. 64). Na uwagę zasługuje fakt, że Rekomendacja 2156 (2019) w punkcie 7.1. dopuszcza również dawstwo od znanego dawcy (od bliskiego krewnego lub przyjaciela).

3.3. Sytuacja dotychczasowych dawców

Spoglądając na problematykę dawstwa heterologicznego z perspektywy prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej można byłoby przyjąć za trafne twierdzenie, że każda osoba urodzona w ten sposób ma prawo do poznania tożsamości dawcy, niezależnie od tego, kiedy doszło do dawstwa i jaki stan prawny wówczas obowiązywał. Stanowisko takie nie jest jednak powszechnie aprobowane. Systemy prawne, w których przyznano każdej osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego prawo do poznania imienia i nazwiska dawcy należą do zdecydowanej mniejszości (stany Wiktorii i Południowa Australia w Australii). W odniesieniu do dawców, którzy przekazali swoje komórki rozrodcze i zarodki w dobie obowiązywania anonimowości, dokonując zmian normatywnych ustawodawcy większości państw starali się wyważyć potencjalnie sprzeczne interesy. Można stwierdzić, że dominującym zapatrywaniem jest przyjęcie, że jeżeli znosi się anonimowość, to dotyczy ona przyszłych dawców, a nie tych dawców, którzy zdecydowali się na taki krok ze świadomością, że pozostaną anonimowi. Równocześnie, wprowadza się instrumenty prawne, które pozwalają na zmianę statusu dawcy przy uwzględnieniu jego woli. Sprowadza się to do tego, że ujawnienie tożsamości dawcy anonimowego, który w przeszłości przekazał swoje komórki rozrodcze do dawstwa może nastąpić wyłącznie za jego zgodą. Doskonałym przykładem porównawczym może być prawo Zjednoczonego Królestwa. Jeżeli dawstwo nastąpiło w dniu 1 kwietnia 2005 r. lub później, wówczas dane identyfikujące dawcę (imię i nazwisko) mogą być udostępnione osobie urodzonej w rezultacie dawstwa po osiągnięciu przez nią 18. roku życia. Jeżeli dawstwo nastąpiło w okresie od 1 sierpnia 1991 roku do 31 marca 2005 r. dane identyfikujące dawcę nie są przekazywane osobie urodzonej w wyniku dawstwa, ale dawca może zrezygnować z anonimowości. W sytuacji natomiast dawstw dokonanych przed 1 sierpnia 1991 r. ze względu na brak zgromadzenia niezbędnych danych w rejestrze HFEA, sposobem uzyskania danych o dawcy jest skorzystanie Donor Conceived Register, który umożliwia połączenie dawców i ich genetycznych dzieci oraz kontakt za obopólną zgodą.

Powyższe rozwiązania zasadniczo są zgodne z punktem 7.4. Rekomendacji 2156 (2019), w którym wykluczono znoszenie anonimowości z mocą wsteczną, w sytuacji, w której została obiecana w momencie dawstwa, z pewnymi jednak wyjątkami (powody medyczne, zgoda dawcy), jak również wyrokiem ETPC w sprawie z dnia 7 września 2023 r. *Gauvin-Fournis i Silliau przeciwko Francji*, który uwzględnił aktualnie istniejące prawo francuskie, w którym

występuje model znoszący anonimowość na przyszłość, zaś w odniesieniu do dotychczasowych dawców, ujawnienie ich tożsamości następuje po uzyskaniu zgody.

Mając na uwadze powyższe należy opowiedzieć się za następującymi rozwiązaniami. Anonimowość powinna być zniesiona względem wszystkich przyszłych dawców, a osoby urodzone w wyniku dawstwa heterologicznego powinny mieć prawo poznać ich tożsamość (imię i nazwisko). Dawca wyrażając zgodę na samo dawstwo musiałby równocześnie zgodzić się na ujawnienie tych danych. W odniesieniu do dawców, którzy przekazali swoje komórki rozrodcze przed proponowaną nowelizacją należy skonstruować system oparty na zgodzie dawcy na ujawnienie jego tożsamości. W przypadku dawców, którzy przekazali swoje komórki rozrodcze do dawstwa w okresie obowiązywania ustawy o leczeniu niepłodności, ich dane są dostępne, więc przyjęcie tego rozwiązania nie napotyka na praktyczne trudności. Występować one mogą jednak w przypadku dawstw dokonywanych wcześniej. Doświadczenia innych państw pokazują, że czasami brak jest odpowiedniej dokumentacji umożliwiającej zidentyfikowanie dawcy. Wobec powyższego można byłoby, wzorem niektórych innych ustawodawstw, zaproponować bazy danych oparte na testach DNA, które umożliwiłyby, za zgodą dawcy, jego identyfikację osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego.

Inspiracja zagranicznymi rozwiązaniami normatywnymi skonfrontowana musi zostać ponownie z instytucją tzw. przymusowego dawstwa zarodków. Wskazano już wcześniej, że osoby, które w czasie obowiązywania ustawy o leczeniu niepłodności zdecydowały się na zapłodnienie pozaustrojowe, muszą liczyć się z tym, że w pewnych okolicznościach ich zarodki zostaną przekazane innym osobom. W kontekście odejścia od modelu dawstwa anonimowego pojawia się problem statusu tych osób, które zostaną „dawcami przymusowymi”, a których zarodki powstały w okresie obowiązywania zasady anonimowości. Problem ten jest tym bardziej istotny, że dawstwo zarodków z mocy ustawy dotyczy także zarodków powstałych przed wejściem w życie ustawy. Zgodnie z art. 97 u.l.n. „zarodki utworzone i przechowywane przed dniem wejścia w życie ustawy są przekazywane do dawstwa zarodka: 1) po upływie 20 lat od dnia wejścia w życie ustawy, chyba że wcześniej zostaną przekazane przez dawców zarodka do dawstwa zarodka; 2) w przypadku zaistnienia okoliczności, o których mowa w art. 21 ust. 3 pkt 2”. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku dawców, którzy przekazali swoje komórki rozrodcze i zarodki do dawstwa przed proponowaną zmianą prawa, oraz wobec szczególnych okoliczności zastosowania instytucji „przymusowego dawstwa zarodka” (brak zgody na dawstwo) należałoby uwzględnić wolę tych podmiotów w zakresie ujawnienia ich tożsamości.

3.4. Dane nieidentyfikujące dawcę – rozszerzenie zakresu gromadzonych i udostępnianych danych

Prawo polskie, poza wyłączeniem dostępu do danych identyfikujących dawcę, w daleko idącym stopniu ogranicza dostęp do danych nieidentyfikujących dawcę, które są ujawniane zarówno osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego, jak i osobom uczestniczącym w tzw. projekcie rodzicielskim. W odniesieniu do pierwszej kategorii podmiotów wskazano, że mają one, zgodnie z art. 38 ust. 2 u.l.n. w zw. z art. 37 ust. 2 pkt 2 i 3 u.l.n. prawo uzyskania po osiągnięciu pełnoletności następujących danych: rok i miejsce urodzenia dawcy komórek rozrodczych lub dawców zarodka (art. 37 ust. 2 pkt 2 u.l.n.); informacje na temat stanu zdrowia dawcy komórek rozrodczych lub dawców zarodka: wyniki badań lekarskich i laboratoryjnych, którym poddany był kandydat na dawcę przed pobraniem komórek rozrodczych lub kandydaci na dawców zarodka przed utworzeniem zarodka (art. 37 ust. 2 pkt 3 u.l.n.). Z kolei, zgodnie z art. 38 ust. 3 u.l.n. „Przedstawiciel ustawowy dziecka urodzonego w wyniku procedury medycznie wspomaganej prokreacji ma prawo zapoznać się z informacjami dotyczącymi stanu zdrowia dawcy wymienionymi w art. 37 ust. 2 pkt 3, jeżeli informacje te mogą przyczynić się do uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia tego dziecka. Wskazania do zapoznania się z informacjami dotyczącymi dawcy określa lekarz prowadzący leczenie dziecka i odnotowuje je w dokumentacji medycznej.” Przyjęte przez polskiego ustawodawcę rozwiązania nie są satysfakcjonujące. Realizacja prawa dziecka do poznania tożsamości genetycznej może mieć bowiem również ścisły związek ze sposobem gromadzenia i udostępniania danych nieidentyfikujących.

Po pierwsze, wydaje się, że już na etapie doboru dawców komórek rozrodczych lub zarodków powinien istnieć dostęp do szerszego zakresu danych o dawcy (Łukasiewicz 2024). Przykładowo, w niektórych systemach prawnych biorcy mogą mieć dostęp do wielu informacji nieidentyfikujących dawcę, a zatem poza danymi fenotypowymi, także np. do zdjęć z dzieciństwa, nagrania głosu, informacji na temat wykształcenia, zainteresowań, krewnych dawcy, czy wglądu w odręcznie napisany list od dawcy, w którym opisuje siebie, czy wskazuje na motywacje do zostania dawcą. Pozwala to nie tylko na lepszy dobór dawcy (np. dobór dawcy podobnego do nieplodnego męża zarówno w oparciu o opis cech zewnętrznych, jak i zdjęcia, czy nagranie głosu), ale także dowiedzenia się więcej o tym kim on jest. Nie można wykluczyć, że takie dane będą udostępnione również dziecku na etapie, na którym zostanie mu ujawniona okoliczność poczęcia dzięki dawcy. Przyjmuje się, że nie powinno się czekać z taką informacją

do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności, więc dane te mogą mieć istotne znaczenie dla małoletniego i budowania jego tożsamości.

Po drugie, ustawa o leczeniu niepłodności obejmuje dostęp do wyników badań lekarskich i laboratoryjnych, którym poddany był kandydat na dawcę przed pobraniem komórek rozrodczych lub kandydaci na dawców zarodka przed utworzeniem zarodka. *Prima facie* taki zakres danych nie jest wystarczający do odpowiedniej ochrony zdrowia osoby urodzonej w wyniku dawstwa. Postulować powinno się dopuszczalność uzupełnienia zgromadzonych danych o aktualne informacje medyczne, które nie były znane przed pobraniem komórek rozrodczych lub przed utworzeniem zarodka. Dawca powinien mieć możliwość w każdym momencie uzupełnienia danych, w szczególności informacji na temat chorób, które wystąpiły u jego krewnych lub u niego. Nie musi to oznaczać, w odniesieniu do tych dawców, którzy wciąż mieliby status dawców anonimowych ujawnienia ich tożsamości, ale dawało szansę na uzyskanie istotnych dla osoby urodzonej w wyniku dawstwa informacji.

3.5. Sposób uzyskania informacji na temat pochodzenia

Rejestr dawców komórek rozrodczych i zarodków stanowi źródło, z którego osoba urodzona w wyniku dawstwa heterologicznego może uzyskać określone informacje o dawcy. Należy zauważyć, że w niektórych państwach informacje dotyczące dawstwa heterologicznego znajdują się w dokumentacji z zakresu rejestracji stanu cywilnego (np. Irlandia). W przypadku, gdy dziecko urodziło się w wyniku dawstwa innego niż partnerskie lub dawstwa zarodka, a osoby uczestniczące w procedurze pozostają w małżeństwie, znajduje zastosowanie domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki i brak w dokumentacji z zakresu rejestracji stanu cywilnego informacji o dawstwie. W przypadku zaś osób pozostających we wspólnym pożyciu sytuacja jest nieco bardziej skomplikowana. Zgodnie z art. 19 ust. 2 pkt 4a p.a.s.c. w rejestrze stanu cywilnego prowadzi się rejestr uznań, w którym gromadzi się m.in. „informację, że oświadczenie konieczne do uznania ojcostwa zostało złożone przed przeniesieniem do organizmu kobiety komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo zarodka powstałego z komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo z dawstwa zarodka”. Mowa o oświadczeniu z art. 75¹ § 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. z dnia 7 grudnia 2023 r., Dz.U. z 2023 r. poz. 2809, ze zm.), które znajduje zastosowanie w przypadku dawstwa innego niż partnerskie oraz dawstwa zarodka (tzw. uznanie kwalifikowane). Wyjątkiem jest dawstwo komórek jajowych od anonimowej dawczyny i zastosowanie nasienia od partnera biorczyny, gdyż wówczas nie znajduje zastosowania tzw. uznanie kwalifikowane, tylko uznanie zwykłe. Zgodnie zaś z art.

63 ust. 12 zd. 2 p.a.s.c. „Jeżeli dziecko się urodzi, protokół [o którym mowa w art. 63 ust. 11 p.a.s.c., dop. RL] jest dołączany do akt zbiorowych aktu urodzenia i podlega udostępnieniu na wniosek osoby, której akt dotyczy, po osiągnięciu przez nią pełnoletności, lub na żądanie sądu”. W doktrynie można spotkać się z postulatem, aby informacja o dawstwie znajdowała się w postaci wzmianki dodatkowej w akcie urodzenia osoby urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego i to zarówno wówczas, gdy rodzicami prawnymi tego dziecka są małżonkowie, jak i osoby pozostające we wspólnym pożyciu (Boratyńska 2017, s. 63). Postulat taki jest warty rozważenia w kontekście prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej. Wydaje się, że powiązanie informacji znajdujących się w Rejestrze dawców komórek rozrodczych i zarodków z dokumentacją z zakresu rejestracji stanu cywilnego jest godny aprobaty, choć wymagałby odpowiedzi na bardziej szczegółowe pytania, tj. czy udostępnienie takich informacji powinno następować na wniosek, czy z urzędu, jak również, co powiązane z pierwszą kwestią, czy informacja powinna znaleźć się wyłącznie w aktach zbiorowych aktu urodzenia, czy także w samym akcie urodzenia. Odpowiedzi na powyższe pytania wpływałyby także na to, czy rejestr taki bliższy byłby rejestrowi pasywnemu, w którym informacja o sposobie poczęcia jest udzielona osobie urodzonej w wyniku dawstwa na jej wniosek, po osiągnięciu określonego wieku, czy rejestrowi aktywnemu, w którym informuje się osobę urodzoną w wyniku dawstwa o sposobie jej poczęcia, z możliwością uzyskania dalszych informacji (szerzej o rejestrach pasywnych i aktywnych: Cohen 2012, s. 445-447). Wyrazem aktywnej roli państwa w zakresie ujawnienia informacji o okolicznościach poczęcia dziecka urodzonego w wyniku dawstwa jest punkt 7.1. Rekomendacji 2156 (2019), w którym wskazano m.in., że dziecko (od 16. lub 18. roku życia) powinno być informowane (najlepiej przez państwo) o istnieniu dodatkowych informacji na temat okoliczności jego urodzenia i wówczas zdecydować, czy i kiedy uzyskać dostęp informacji zawierających tożsamość dawcy oraz czy nawiązać kontakt (polemicznie: Haberko 2019, s. 69). Dodatkowo należałoby także zastanowić się jakie dokładnie dane powinny być wpisane do tej dokumentacji – informacja o poczęciu w wyniku dawstwa heterologicznego, czy także inne informacje, w szczególności tożsamość dawcy.

4. Podsumowanie

Ochrona prawa dziecka do poznania swojej tożsamości genetycznej nie ma charakteru bezwzględneho. Wynika to zarówno z okoliczności natury faktycznej, jak i przyjętych rozwiązań normatywnych, które niejednokrotnie ograniczają to prawo. Zmiany prawa w kierunku odejścia od zasady anonimowości rzadko mają charakter absolutny. Zazwyczaj nie

dotyczą one zmiany z mocy ustawy statusu anonimowych dawców, którzy w przeszłości przekazali swoje komórki rozrodcze lub zarodki. W części ustawodawstw dopuszczenie możliwości skorzystania z komórek rozrodczych lub zarodków od dawców identyfikowalnych pojawia się jako dodatkowa opcja, obok wciąż dopuszczalnego dawstwa anonimowego. Przedstawione w niniejszej opinii stanowisko jest wyrazem uwzględnienia istniejących tendencji oraz doświadczeń innych ustawodawstw, które podjęły wysiłek odejścia, choćby w pewnym zakresie, od zasady anonimowości dawców.

Reasumując powyższe rozważania należy postulować:

- zmianę prawa polegającą na przyjęciu zasady, że każda osoba, która decyduje się zostać dawcą równocześnie godzi się na ujawnienie w przyszłości swojej tożsamości dziecku urodzonemu w wyniku dawstwa innego niż partnerskie lub dawstwa zarodka (dawcy identyfikowalni),
- wprowadzenie modelu umożliwiającego wyrażenie przez dotychczas anonimowych dawców zgody na ujawnienie w przyszłości swojej tożsamości dziecku urodzonemu w wyniku dawstwa innego niż partnerskie lub dawstwa zarodka (dawcy anonimowi godzący się na zmianę statusu na dawców identyfikowalnych),
- wprowadzenie obok zasady, że dawca jest identyfikowalny, możliwości skorzystania z dawcy znanego biorcom,
- rozszerzenie zakresu danych nieidentyfikujących dawcę, które są udostępniane biorcom oraz osobie urodzonej w wyniku dawstwa heterologicznego, jak również możliwość uzupełnienia tych danych po dokonanych dawstwie,
- rozważenie zasadności powiązania Rejestru dawców komórek rozrodczych i zarodków z dokumentacją z zakresu rejestracji stanu cywilnego.

Bibliografia:

1. Allan S. (2017) *Donor Conception and the Search for Information: From Secrecy and Anonymity to Openness*, Londyn i Nowy Jork.
2. Blauwhoff R.J. (2009) *Foundational facts, Relative truths: A comparative law study on child's right to know their genetic origins*, Utrecht.
3. Boratyńska M. (2017) *Tajemnica lekarska in vitro w ustawie reprodukcyjnej – suma wszystkich strachów*, Prawo i Medycyna nr 4.
4. Boratyńska M., Różyńska J. (2019) *Medycyna wspomaganego rozrodu w: System Prawa Medycznego. Tom II. Część 2. Regulacja prawna czynności medycznych* (red. M. Boratyńska, P. Konieczniak), Warszawa 2019.
5. Cahn N.R. (2012) *The New Kinship*, Georgetown Law Journal Vol. 100 No. 2.
6. Cohen I.G. (2012) *Response: Rethinking Sperm-Donor Anonymity: Of Changed Selves, Non-Identity, and One-Night Stands*, Georgetown Law Journal Vol. 100 No. 2.
7. Daniels K., Lalos O. (1995) *Ethics and Society: The Swedish insemination act and the availability of donors*, Human Reproduction Vol. 10 Issue 7.
8. ESHRE Task Force on Ethics and Law including, de Wert G., Dondorp W., Pennings G., Shenfield F., Devroey P., Tarlatzis B., Barri P., Diedrich K. (2011), *Intrafamilial medically assisted reproduction*, Human Reproduction Vol. 26, Issue 3.
9. ESHRE Task Force on Ethics and Law (2002), *III. Gamete and embryo donation*, Human Reproduction, Vol. 17, Issue 5.
10. ESHRE Working Group on Reproductive Donation (2022), Kirkman-Brown J., Calhaz-Jorge C., Dancet E.A.F., Lundin K., Martins M., Tilleman K., Thorn P., Vermeulen N., Frith L., *Good practice recommendations for information provision for those involved in reproductive donation*, Human Reproduction Open, Vol. 2022, Issue 1.
11. Frith L., Blyth E., Lui S. (2017) *Family building using embryo adoption: relationships and contact arrangements between provider and recipient families—a mixed-methods study*, Human Reproduction Vol. 32, Issue 5.
12. Haberko J. (2014) *Zagrożenia dla instytucji przysposobienia wobec projektowanych rozwiązań legislacyjnych w zakresie leczenia niepłodności*, Forum Prawnicze nr 4.
13. Haberko, J. (2019) *Anonimowość rodziców genetycznych a dobrostan zdrowotny dziecka. Uwagi na tle Rekomendacji 2156(2019) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, tom 81 nr 4.

14. Harper J.C., Kennett D., Reisel D. (2016) *The end of donor anonymity: how genetic testing is likely to drive anonymous gamete donation out of business* Human Reproduction Vol. 31, Issue 6.
15. Jadv V., Casey P., Readings J., Blake L., Golombok S. (2011) *A longitudinal study of recipients' views and experiences of intra-family egg donation*, Human Reproduction Vol. 26, Issue 10.
16. Jadv V., Freeman T., Tranfield E., Golombok, S. (2018) *Why search for a sperm donor online? The experiences of women searching for and contacting sperm donors on the internet*, Human Fertility, Vol. 21 Issue 2.
17. Krawczak A., Damska A. (2015), *Bocian sprawdza kliniki. Pierwszy pacjencki monitoring polskich ośrodków leczenia niepłodności*, http://www.nasz-bocian.pl/pliki/monitoring_pacjencki_NB_2015.pdf (dostęp: 10.11.2025 r.)
18. Krawczak A. (2021) *Wytwarzanie pokrewieństwa. Antropologiczna analiza dyskursów wokół dawstwa heterologicznego w Polsce*, Warszawa, (niepublikowana rozprawa doktorska),
19. Lehmann-Haupt R. (2010) *Are sperm donors really anonymous anymore? DNA testing makes them easy to trace*, <https://slate.com/human-interest/2010/02/dna-testing-makes-it-easy-to-find-the-identity-of-anonymoussperm-donors.html> (dostęp: 10.11.2025 r.).
20. Łukasiewicz R. (2018) *Dawstwo komórek rozrodczych między członkami rodziny - uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Forum Prawnicze nr 3.
21. Łukasiewicz R. (2023) *Propozycje w zakresie wprowadzenia do polskiego prawa dawstwa identyfikowalnego komórek rozrodczych i zarodków*, Prawo w Działaniu t. 56,
22. Łukasiewicz R. (2024) *Podobieństwo fizyczne a dobór dawcy w procedurach medycznie wspomaganej prokreacji*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, tom 86 nr 1.
23. Motluk A. (2005) *Anonymous sperm donor traced on internet*, <https://www.newscientist.com/article/mg18825244-200-anonymous-sperm-donor-traced-on-internet/> (dostęp: 10.11.2025 r.).
24. Obrochta M. (2023) *Wpływ komercyjnych testów genetycznych na zachowanie anonimowości dawcy*, Acta Iuridica Resoviensia, nr 4,
25. Pennings G. (2021) *Gamete donation should be anonymous: for w: 50 Big Debates in Reproductive Medicine*, (red. R. Homburg, A.H. Balen, R.F. Casper), Cambridge 2021.
26. Stecki L., Winiarz J., Gajda J. (1990) *Prawo dziecka do poznania swego pochodzenia genetycznego (dwugłos)*, Państwo i Prawo z. 10.

27. Szałajko M. (2014) *Prawo dziecka do znajomości swego pochodzenia genetycznego – podstawy prawne oraz wskazania innych dziedzin nauki*, Rodzina i Prawo nr 28.
28. The European IVF-Monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE) (2024), Calhaz-Jorge C., Smeenk J., Wyns C., De Neubourg D., Baldani D.P., Bergh C., Cuevas-Saiz I., De Geyter Ch., Kupka M.S., Rezabek K., Tandler-Schneider A., Goossens V., *Survey on ART and IUI: legislation, regulation, funding, and registries in European countries—an update*, Human Reproduction Vol. 39, Issue 9.
29. Vayena E., Golombok S. (2012) *Challenges in intra-family donation w: Reproductive Donation: Practice, Policy, and Bioethics* (red. M. Richards; G. Pennings; J.B. Appleby), Cambridge.
30. Woestenburg N.O.M., Winter H.B., Janssens P.M.W (2016) *What motivates men to offer sperm donation via the internet?* Psychology, Health & Medicine, Vol. 21 Issue 4.
31. Zielonacki A. (1993) *Prawo do znajomości własnego pochodzenia*, Studia Prawnicze nr 1.